

Europos socialinis tyrimas ir socialinės politikos klausimai⁴

Ligita Šarkutė, Giedrius Žvaliauskas

*Kauno technologijos universitetas
A. Mickevičiaus 37, LT-44309 Kaunas*

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.13.3.8386>

2008 m. Lietuvoje pradėjus vykdyti Europos socialinį tyrimą (angl. *European Social Survey* – ESS), jau yra įgyvendintos 4-oji, 5-oji ir 6-oji ESS bangos. Įgyvendinant šią bangą (įgyvendinta 2013 m.), itin daug dėmesio skiriama Lietuvos gyventojų asmeninei ir socialinei gerovei, socialinei atskirčiai, religijai ir tapatybei.

Europos socialinis tyrimas – tai beveik 15 metų daugelio institucijų visoje Europoje svarių intelektinių ir praktinių pastangų rezultatas. ESS ištakos siejamos su Europos mokslo fondo Nuolatinio socialinių mokslų komiteto sprendimu, kuris buvo priimtas pastebėjus, kad trūksta griežtus akademinis standartus atitinkančių priemonių, skirtų stebėti ir vertinti socialinių nuostatų ir vertybių kaitą Europoje. 1999 m., vadovaujant profesoriui Maxui Kaase, buvo parengtas projektas „Europos socialinis tyrimas (ESS) – tyrimo priemonė Europos socialiniams mokslams“ (angl. *The European Social Survey (ESS) – A Research Instrument for the Social Sciences in Europe*). Šis projektas, kurio bendraautorai buvo Rogeris Jowellas ir Johnas Smithas, buvo skirtas ESS, kuris pradėtas įgyvendinti 2001 m. jį finansuojant iš Europos Komisijos bendrosios programos biudžeto, inicijuoti. ESS išskirtinė savybė buvo ir tebėra aukščiausi metodologiniai standartai – visose tyrime dalyvaujančiose šalyse taikomi itin griežti imčių sudarymo, grįžtamumo procento, klausimynų sudarymo ir vertimo, duomenų rinkimo ir kitų procedūrų reikalavimai. Aukšta ESS duomenų kokybė ir profesionalus įgyvendinimas neliko nepastebėti ir neįvertinti, nes 2005 m. ESS apdovanotas prestižiniu ES Descarteso prizu už „radikalias inovacijas tarpkultūrinių apklausų vykdymo srityje“, taip pripažįstant ESS indėlį ir svarbą socialiniams mokslams.

Naujas ESS raidos puslapis atverstas 2013 m. lapkričio 22 d., kai Europos Komisija priėmė sprendimą dėl Europos socialinio tyrimo Europos mokslinių tyrimų

⁴ Straipsnis parengtas Kauno technologijos universiteto Viešosios politikos ir administravimo institutui vykdant projektą „Europos socialinis tyrimas: šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nuostatos, vertybės ir elgsena“, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-022/2012).

infrastruktūros konsorciumo (ESS ERIC) įsteigimo. Šis sprendimas įsigaliojo 2013 m. gruodžio 3 d. – ESS buvo suteiktas Europos mokslinių tyrimų infrastruktūrų konsorciumo (angl. *European Research Infrastructure Consortium – ERIC*) statusas. ERIC statusas Europos socialiniam tyrimui garantuoja jos finansavimo stabilumą ir pripažinimą, kad tyrimų infrastruktūra yra esminė socialiniuose moksluose. Šiuo metu už ESS ERIC vystymą tiesiogiai yra atsakingos ne tik mokslininkų grupės, iki šiol įgyvendinusios šį tyrimą daugelyje Europos šalių, tačiau ir ESS ERIC šalių narių mokslo ir tyrimų valdymo institucijos. ESS ERIC įkūrėjos ir tikrosios narės yra Airija, Austrija, Belgija, Čekijos Respublika, Estija, Jungtinė Karalystė, Lenkija, Lietuva, Nyderlandai, Portugalija, Slovėnija, Švedija ir Vokietija. Norvegija ir Šveicarija ESS ERIC dalyvauja stebėtojų teisėmis. ESS ERIC buveinė yra įsikūrusi Londono Sičio universitete (angl. *City University London*). ESS ERIC numatytasis paslaugų teikėjas Lietuvoje yra Kauno technologijos universiteto Viešosios politikos ir administravimo institutas.

Šiuo metu Europos socialinis tyrimas yra viena iš svarbiausių tarptautinių apklausų, kurią atliekant renkama informacija apie žmonių nuostatas, vertybes ir elgsenos modelius daugiau nei trisdešimtyje Europos šalių. Pagrindiniai ESS tyrimo tikslai yra šie: 1) fiksuoti ir interpretuoti besikeičiančias Europos visuomenių nuostatas ir vertybes bei stebėti, kaip jos sąveikauja su kintančiomis Europos politinėmis ir institucinėmis struktūromis; 2) kurti ir tobulinti pažangius tarpkultūrinių apklausų atlikimo metodus Europoje ir pasaulyje.

ESS tyrimas yra specialiai skirtas patenkinti mokslininkų, politikos formuotojų ir pilietinės visuomenės poreikį, kad griežti metodologiniai standartai atitiktų tarptautinius duomenis apie socialines nuostatas ir elgseną. Remiantis ESS strategija, kiekviena tyrime dalyvaujanti šalis turi stropiai laikytis bendrai nustatytų reikalavimų, atliekant šį tyrimą, sukuriami ypač kokybiški ir patikimi lyginamieji duomenys. Todėl jau vykdant šį tyrimą per pirmąjį ESS dešimtmetį buvo užtikrintas ilgalaikis neginčijamas autoritetas socialiniuose moksluose. ESS surinkti duomenys buvo ir gausiai yra naudojami Europos Komisijos, nacionalinių vyriausybių, politikos analitikų ir analizės centrų, politikų, žurnalistų ir mokslininkų. Remiantis ESS tyrimo duomenimis, yra parengta gausybė mokslinės produkcijos – tiek ESS duomenis, tiek ir šio tyrimo metodologiją analizavo dešimtys tūkstančių vartotojų, daugiausia mokslininkai ir politikos analitikai, o jų analizės rezultatai pateikti 2486 publikacijose. Šias publikacijas sudaro daugiau nei 1000 žurnalų straipsnių ir beveik 500 knygų ir knygų skyrių. Šių publikacijų 85 procentus sudaro analizuojamieji tyrimo duomenys, o 15 proc. – tyrimo metodologija. Kaip atvirai prieinamų ESS duomenų vartotojai šiuo metu yra užsiregistravę daugiau nei penkiasdešimt tūkstančių žmonių.

ESS vykdomas kas dvejus metus. Atsižvelgiant į tyrimo bangą, jame dalyvauja net iki 35 šalių. Bent vienoje ESS tyrimo bangoje jau yra dalyvavusios visos ES šalys narės (išskyrus Malta). ESS taip pat dalyvauja Islandija, Izraelis, Kosovas, Kroatija, Norvegija, Rusija, Šveicarija, Turkija ir Ukraina. Lietuva prie ESS prisijungė 2008 m. ir yra įgyvendinusi tris tyrimo bangas.

Kiekvienos ESS bangos klausimyną sudaro nuolatiniai, kiekvienoje bangoje pasikartojantys klausimai, ir kintantys klausimai, skirtingi atskirose bangose. Nuolatiniai ESS klausimai yra apie žiniasklaidos naudojimą, socialinį pasitikėjimą, politiką, politinių, socialinių ir ekonominių institucijų efektyvumą, asmeninį saugumą, socialinę gerovę, laisvalaikio praleidimą, sveikatą, bendražmogiškąsias vertybes. Išsamiam standartiniame ESS socialinių ir demografinių klausimų modulyje respondentams pateikiama daug klausimų ne tik apie juos, bet ir apie jų partnerius bei tėvus. Nuo ESS įgyvendinimo Lietuvoje pradžios gyventojams, be nuolatinių klausimų, buvo pateikti kintančių modulių klausimai šiomis temomis:

- 4-ojoje bangoje – „Diskriminacijos dėl amžiaus apraiškos ir patirtys“ ir „Požiūriai į socialinę gerovę kintančioje Europoje“;
- 5-ojoje bangoje – „Šeima, darbas ir gerovė: ekonominio nuosmukio pasekmės“ ir „Pasitikėjimas kriminaliniu teisingumu Europoje“;
- 6-ojoje bangoje – „Asmeninė ir socialinė gerovė“ ir „Demokratijos supratimas ir vertinimas Europoje“.

ESS klausimyno modulis „Subjektyvi gerovė, socialinė atskirtis, religija, tapatybė“

ESS klausimyno modulio „Subjektyvi gerovė, socialinė atskirtis, religija, tapatybė“, kartojamo kiekvienoje ESS bangoje, tikslas – ištirti europiečių nuostatas apie subjektyvios gerovės ir socialinės atskirties vertinimą, religingumą, diskriminacijos suvokimą, nacionalinę ir etninę tapatybes. Šį klausimyno modulį sudaro 28 klausimai. Pirmiausia europiečių teiraujamas, ar jie yra laimingi, ar dažnai leidžia laisvalaikį su draugais, giminėmis ar bendradarbiais, ar turi su kuo aptarti asmeninius ir intymius reikalus. Taip pat pateikiamas klausimas, ar dažnai respondentai leidžia laisvalaikį su kitais žmonėmis.

Lietuvoje ir kitose ESS dalyvaujančiose šalyse išsamiai tiriamas respondentų saugumo jausmas ir nusikaltimų baimė. Europiečių klausama, ar per pastaruosius penkerius metus respondentas ar jų šeimos narys buvo tapęs apiplėšimo ar užpuolimo auka. Tiriama, ar jie saugiai jaučiasi arba jaustūsi tamsoje vaikščiodami savo gyvenamajame rajone. Taip pat siekiama išsiaiškinti, ar respondentams dažnai (jei iš viso kada nors) kyla nerimas dėl to, kad į namus gali būti įsilaužta ir kiek šis nerimas turi įtakos gyvenimo kokybei. Norima sužinoti, ar dažnai (jei iš viso kada nors) respondentams kyla nerimas dėl to, kad jie gali tapti smurtinio nusikaltimo aukomis, taip pat siekiama išsiaiškinti, ar šis nerimas turi įtakos jų gyvenimo kokybei.

Toliau respondentų teiraujamas, kokia apskritai yra jų sveikata. Apklausos dalyvių prašoma atsakyti, ar kasdienėje veikloje jiems nors kiek trukdo kokia nors ilgalaikė (lėtinė) liga, negalia, fizinis silpnumas ar psichinės sveikatos problemos.

Apklausos metu taip pat tiriama Lietuvos ir kitų Europos šalių gyventojų religinė elgsena. Teiraujamas, ar respondentai save priskiria ar anksčiau save priskyrė kuriai nors religijai ar tikėjimui, taip pat prašoma nurodyti, kokia tai religija. Respondentams taip pat pateikiamas klausimas, ar jie laiko save religingais, nepaisant

to, kuriai religijai save priskiria (jei iš viso priskiria). Kaip aktyviai europiečių praktikuoja religiją, kuriai jie save priskiria, atskleidžia klausimai, ar dažnai respondentai be ypatingų progų (tokių, kaip vestuvės ar laidotuvės) dalyvauja religinėse apeigose, ar dažnai meldžiasi (jei iš viso meldžiasi) ne religinių apeigų metu.

Respondentų požiūris į diskriminaciją bei nacionalinę ir etninę tapatybę – tai paskutinės modulio „Subjektyvi gerovė, socialinė atskirtis, religija, tapatybė“ temos. Pirmiausia siekiama išsiaiškinti, ar respondentai dėl kokių nors priežasčių priskiria save Lietuvoje ir kitose ESS dalyvaujančiose šalyse diskriminuojamų žmonių grupei, taip pat prašoma nurodyti, dėl ko ši grupė patiria diskriminaciją. Toliau aiškinamasi, kokios šalies piliečiai yra respondentai, kokioje šalyje jie yra gimę ir kokiomis kalbomis dažniausiai kalba namuose. Pabaigoje respondento prašoma atsakyti, kur gimė jo tėvas ir motina.

ESS klausimyno modulis „Asmeninė ir socialinė gerovė“

ESS 6-oje bangoje į tyrimo klausimyną antrą kartą įtrauktas kintantis modulis „Asmeninė ir socialinė gerovė“, kuriuo siekiama ištirti Europos gyventojų nuomonę apie tai, ką jie mano apie save ir savo gyvenimą, savo fizinę ir emocinę savijautą. Pirmą kartą šis modulis į ESS klausimyną buvo įtrauktas 3-osios bangos metu, tačiau Lietuvos gyventojų požiūriai šia tema 2013 m. gegužės–rugpjūčio mėn. atliktoje apklausoje tirti pirmą kartą, nes mūsų šalis į ESS tyrimą įsitraukė nuo 4-osios bangos. ESS klausimyno modulį „Asmeninė ir socialinė gerovė“ sudaro 39 klausimai. Pirmiausia respondentų teiraujamosi, ar dažnai per pastaruosius metus jie įsitraukdavo į savanoriškų ar labdaros organizacijų veiklą. Toliau pateikiami klausimai, skirti išsiaiškinti, ar į savo ateitį respondentai visuomet žvelgia optimistiškai, ar save vertina teigiamai, ar kartais jiems neatrodo, jog yra niekam tikę.

Kita klausimų grupė skirta įvertinti, kaip respondentai jausdavosi ar elgdavosi pastarąją savaitę – jų prašoma nurodyti, kokią laiko dalį per pastarąją savaitę jie jausdavosi prislėgti; jiems atrodydavo, kad viską tenka daryti per vargus; jų miegas būdavo neramus; jie būdavo laimingi; jausdavosi vieniši; džiaugdavosi gyvenimu; būdavo liūdni ir nekildavo rankos ką nors daryti. Toliau norima sužinoti, kokią laiko dalį per pastarąją savaitę respondentai jausdavosi kupini energijos, jausdavo nerimą ar atvirščiai, jausdavosi ramūs ir taikingi.

Trečioje klausimų grupėje dalyvaujančiųjų apklausoje prašoma įvertinti šiuos teiginius: man atrodo, kad aš pats galiu laisvai spręsti, kaip gyventi savo gyvenimą; kasdieniame gyvenime man labai retai pasitaiko galimybių parodyti, ką iš tiesų sugebu; dažniausiai jaučiu pasitenkinimą tuo, ką darau; kai kas nors gyvenime nepasiseka, man paprastai prireikia daug laiko, kad atgautčiau pusiausvyrą. Apklauskos metu taip pat teiraujamosi, ar respondentai gyvenime išmoksta naujų dalykų; ar jiems atrodo, kad jų kaimynystėje gyvenantys žmonės padeda vieni kitiems ir ar aplinkiniai su respondentais elgiasi pagarbiai. Respondentų taip pat prašoma įvertinti, ar tai, ką jie veikia gyvenime, yra vertinga ir naudinga; ar atsižvelgiant į tai, kas dabar vyksta pasaulyje, sunku puoselėti viltis dėl jo ateities; ar daug yra dalykų, kuriuos jie gerai

išmano; ar daugumai Lietuvos ir kitų ESS dalyvaujančių šalių žmonių gyvenimas blogėja, o ne gerėja; ar jie jaučiasi artimi kaimynystėje gyvenantiems žmonėms.

Apklausa taip pat siekiama išsiaiškinti, ar europiečiams pavyksta skirti laiko tiems dalykams, kuriuos iš tikrųjų nori daryti, ar jie jaučiasi vertinami artimų žmonių. Respondentų teiraujamosi, ar jiems sunku spręsti svarbias problemas, kurios iškyla gyvenime. Toliau dalyvaujančiųjų apklausoje prašoma atsakyti, kokią laiko dalį jiems apskritai būna įdomu tai, ką daro; ar paprastai būna pasinėrę į tai, ką daro, ar yra tokių dalykų, kuriuos daro su užsidegimu. Respondentams pateikiami klausimai ir apie tai, ar dažnai atkreipia dėmesį ir įvertina tai, kas juos supa, ar jiems atrodo, kad žino savo gyvenimo kryptį. Europiečių taip pat klausiama, ar jie sulaukia pagalbos ir paramos iš artimų žmonių, kai to reikia, ar jie patys teikia pagalbą ir paramą savo artimiesiems, kai jiems to reikia. Klausimyno „Asmeninė ir socialinė gerovė“ modulio pabaigoje respondentų teiraujamosi, kokią vietą, jų nuomone, jie užima visuomenėje. Teiraujamosi ir apie fizinį respondentų aktyvumą, t. y. ar kelias dienas per pastarąją savaitę jie užsiėmė kokia nors fizine veikla nepertraukiamai bent 20 min.

Lietuvos socialinių mokslų bendruomenės nariai ir kiti mokslininkai gali nemokamai naudotis ESS 4-osios bangos, ESS 5-osios bangos ir nuo 2014 m. pavasario viešai prieinamais ir ESS 6-osios bangos duomenimis. Visų trijų reprezentatyvių Lietuvos gyventojų apklausų duomenis lietuvių kalba galima rasti Humanitarinių ir socialinių mokslų duomenų archyvo (LiDA) apklausų duomenų kataloge (www.lidata.eu/QUANT). ESS duomenų archyvo kataloge (www.europeansocialsurvey.org) nemokamai yra prieinami visų ESS dalyvaujančių šalių duomenys anglų kalba.

Ligita Šarkutė – Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Viešosios politikos ir administravimo instituto docentė, socialinių mokslų daktarė.

E. paštas: ligita.sarkute@ktu.lt

Giedrius Žvaliauskas – Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Viešosios politikos ir administravimo instituto mokslo darbuotojas.

El. paštas: giedrius.zvaliauskas@ktu.lt

Ligita Šarkutė, Doctor of Social Sciences, is a Associate Professor at the Institute of Public Policy and Administration, Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: ligita.sarkute@ktu.lt

Giedrius Žvaliauskas, research worker at the Institute of Public Policy and Administration, Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities, Kaunas University of Technology.

E-mail: giedrius.zvaliauskas@ktu.lt

Straipsnis įteiktas redakcijai 2014 m. balandžio mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2014 m. rugpjūčio mėn.